

"Шығыстан жарқырап шыққан жұлдыз еді"

(қазақ әдебиетінің жаңашыл дара жазушысы Оралхан Бөкей –
80 жас толуына библиографиялық шолу)

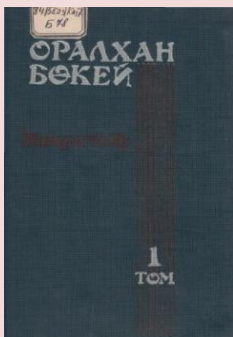
«Оралхан Бөкей – жиырмасыншы ғасырдағы қазақ әдебиетінің ең сүлей суреткерінің бірі ретінде әлемдік танымдылыққа ие болды. Оралхан азғантай ғұмырында сондай асқаралы биікке өзін де, елін де, туған әдебиетін де шығарып үлгерді».

Әбіш Кекілбаев

Оралхан Бөкей – публицистика, поэзия, проза жанрларын әдемі тоғыстырған қазақ әдебиетінің жаңашыл дара жазушысы. Әр әңгімесінің түбінде бір астарлы ой бұғып жататындықтан оны бірден түсіну қиын. Оралхан Бөкей 1943 жылы 28 қыркүйекте Шығыс Қазақстан облысы Қатонқарағай ауданы Шыңғыстай ауылында дүниеге келді. Әкесі Бөкей табиғатынан қатал, сөзге шешен, рухы биік, шыншыл жан болса, анасы Күлия ақкөңіл, ақжарқын мінезімен көпке үлгілі болған. Отбасында бір ұл - Оралхан, бес қыз – Шолпан, Әймен, Ләззат, Мәншүк, Ғалия. Оралхан дүниеге келгенде сұрапыл соғыс жылдары болғандықтан, әкесі Оралға еңбек майданына аттанған кез болатын. Анасы Күлия әкесі еңбек майданынан аман-есен оралсын деп ырымдап, сәбидің атын Оралхан деп қойған.

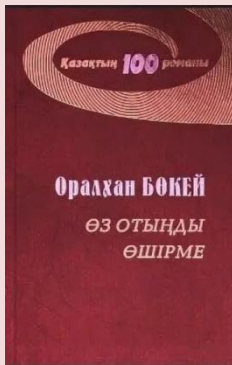
Ол 1961 жылы Сұлтанмахмұт Торайғыров атындағы Шыңғыстай орта мектебінде аға пионер вожатый және Алтай совхозында тракторшы болып жұмыс істеген. 1963-1969 жылдары Оралхан Бөкей С.М.Киров атындағы Қазақ мемлекеттік университетінің журналистика факультетінде сырттай оқыды. 1965-1968 жылдары ол Большенарым ауданының «Еңбек туы» газетінде корректор, аудармашы, редактордың орынбасары, Шығыс Қазақстан облысының «Коммунизм туы» («Дидар») газетінде әдеби қызметкер болды. 1974-1983 жылдары Оралхан Бөкей «Жұлдыз» журналының проза бөлімінің меңгерушісі, 1983-1991 жылдары «Қазақ әдебиеті» газетінде редактордың орынбасары, 1991-1993 жылдары бас редакторы болды. 1991 жылы «Аққұс» әдеби ұйымын құрды.

Оралхан Бөкей – Кеңес кезіндегі ескі әдебиетіміздің жаңаша жаза бастаған жазушысы. Ол шығармаларында реалистік, романтикалық, мифтік желіні қолдану арқылы оқырманын таңғалдыра алды. Жазушы өз ортасының шындығын, туып-өскен жерінің тамаша суретін, қарапайым халқының тұрмыс-тіршілігін керемет бейнелеп жазған. Жалпы, адамды ардақтау, адам психологиясын терең зерттеу – Оралхан Бөкей шығармаларының негізгі тақырыбы десе де болады.

Жазушы «Апамның астауы» әңгімесінде әйел баласын қазақ елінің қасиеті ретінде көрсете білген. Ол қазақтың этикалық, этнографиялық, тіпті археологиялық байлығының негізін әйел бейнесімен байланыстырады. Әңгіменің барысында «Апам менің...» деген тіркестің бес рет қайталануы - анаға деген сағыныш ғана емес, ұлттық салт-дәстүріміздің айнасы іспетті аналарымыздың сиреп бара жатқандығы толғандырған. Автор «Адам өмірі де қаңсыған астау секілді қаңсып қалады екен-ау» деген түйінді жасайды.

О. Бөкей де қолына қалам ұстағаннан – ақ, өз замандастарының мұңы мен қуанышын шынайы суреттеуге тер төккен қаламгер. Бұл ретте автордың өзі де: «Әйтеуір,

не жазсам да өз заманымды, сол заманда табан ет, маңдай терін жұмсап жүрген қарапайым еңбек адамдарын тілге тиек етуге тырысамын», - деген болатын. Оның кейіпкерлері – «Қайдасың, қасқа құлынымдағы» Орал, «Өліарадағы» Қойшы, «Елең - алаңдағы» Зарлық, «Құм мінезіндегі» Бархан, «Мұзтаудағы» Ақтан, «Өз отынды өшірмедегі» Дархан, «Сайтан көпірдегі» Аспан - өзіміз күнде араласып жүрген қарапайым замандастарымыз. О. Бөкей өз кейіпкерлерінің іс-әрекетінен гөрі, олардың ішкі әлеміне, жан – дүниесіне көбірек үнілетін қаламгер. Автор шығармаларында кейіпкер ой-толғаныстарының көбіне табиғат суретімен араластырып, астасып жататындығында. Өйткені, табиғаттың төл перзенті адам сол табиғат иесін сезініп- түйсінген кезде оның арманшыл – қиялшыл болмауы мүмкін де емесқой. Кейіпкер бейнесін табиғатпен байланыстыра суреттеу арқылы таныту да О. Бөкей шығармашылығының өзіндік бір қыры десек керек. Осы орайда өзі де табиғаты тамылжыған таулы өлкеде туып - өскен жазушының шынайы табиғат жыршысы болғанын айырықша атаймыз. Ол - Өр Алтай, асқар Алтайдың асқақ жыршысы!

Мазмұн тереңдігімен, идея сонылығымен ерекше көзге түскен «Терісаққан», «Бура», «Қамшыгер», «Кербұғы» атты шығармалары. Бұл әңгімелер қоғамға, өмірге, табиғатқа көзқарасы тұрғысынан баяндалғандықтан, философиялық ой-тұжырымдарға елеулі орын берілген. Әңгіме барысы авторлық ой, кейіпкер монологы арқылы өрбиді. «Терісаққан» - Кеңес дәуіріндегі қазақ халқының «трагедиялық хал-күйін» көрсететін әңгіме. Мұнда ешқандай кейіпкер де, тартыс та жоқ. Өткенге көз жіберу арқылы тоқырау жылдарындағы қазақ халқының ата-баба дәстүрінен айырылып бара жатқанын тебірене жазады. Кез келген шығармасында жазушы адам жандүниесіндегі күйзелісті кейіпкер сөзімен көрсете білген.

Оралхан Бөкейдің көптеген повестері – лиризмге толы туындылар. Бұл орайда жастықтың арманы мен іңкәрлігіне толы «Қайдасың, қасқа құлыным» поэмасын атауға болады. Ересектікке жол тартқан «Елең-алаң» шығармасы да адам жанының өзгеше бір күйінен сыр шертеді. Диалог, монологтерді құруға келгенде қаламгер шеберлігі мен қолтаңбасына қатысты ерекшелігі – жазушы кейіпкерлерді әрқилы сөйлете біледі. Образды ашатын, шығарманы шындыққа жанастыратын құрал кейіпкер сөзін жазушы өте орынды қолдана білген. Бұған жазушының «Қасқа құлында» төрт кейіпкердің монолог-ойын төрт түрлі етіп ұсынғаны әдемі мысал бола алады.

Жазушының соңғы шығармаларының бірі - «Атау кере» повесі. Бұл өзі, тоқырау кезіндегі қоғамның, заманның, адамзаттың рухани, адамгершілік дамуына әсерін шынайы суреттеген әдебиетіміздегі соңғы жылдарғы күрделі туынды.

Оралхан Бөкей драматург ретінде де көпке танымал. Оның «Құлыным менің», «Қар қызы», «Текетірес», «Зымрайды поездар» пьесаларында да бүгінгі заман тынысы, замандастарымыздың алуан түрлі адамгершілік қарым-қатынастары, арман-қиялы, ұмтылыс-құлшыныстары көрініс береді.

Қаламгер творчасының бұл саласы да өз алдында жеке әңгіме етуге тұрарлық. Жалпы мынау дүние-ғалымның, өмір-тіршіліктің жанды суреті, замандастарымыздың ішкі толғаныс-тебіренісі. Оралхан шығармаларының негізгі арқауы, шығармаларының (әсіресе, әңгіме, повестерінің) белгілі бір тұтастықты сақтайтын сюжет. Автор ойы кейіпкер ойымен тұтасып кетеді.

Жазушы көңіл-күйінен, түйсек-сезім, ой-толғанысынан тамыр тартқан шығарманың психологиялық дүниеге айланары анық. Оралханың мына екі томдығына еңген шығармаларының көпшілігі-ақ осындай суреткерлік шынайы ізденістен, терең толғаныстан туған психологиялық туындылар. Бір сөзбен айтқанда-өмір жыры, парасат пайымы.

О. Бөкейдің прозасы қайырымдылық пен зұлымдықтың тартысын нанымды бейнелейді. Адам бойындағы рухани құндылықтар жазушының шығармашылық мақсатын танытады. Қай шығармасын алмаңыз, өмірге деген құштарлық, өмірді жақсартуға деген ұмтылыс жеңіп шығады. Қаламгердің кітаптары неміс, словак, болгар, ағылшын, венгр, араб, қытай, жапон және ТМД елдері халықтарының тілдерінде жарық көрді.

О. Бөкей – Қазақстан Республикасы Мемлекеттік сыйлығының, Қазақстан Ленин комсомолы сыйлығының, Н.Островский атындағы Бүкілодақтық әдеби сыйлықтың, “Молодая гвардия”, “Жалын” баспалары сыйлықтарының иегері. Жазушы “Құрмет белгісі” орденімен, Қазақ КСР Төралқасының Құрмет грамотасымен марапатталған.

Оралхан Бөкей – қазақ әдебиетінің ғана емес, күллі әлем әдебиетінің тарихынан өз орнын айшықтаған тұлға. Жазушы шығармаларында ерекше энергетика бар. Ұлтының бағына біткен жазушының шығармалары бір оқып қана қоятын шығарма емес, ізгілікке қызмет етер мәңгі туынды.

Еңбектердің әліпбилік көрсеткіші.

- Екі томдық таңдамалы шығармалар. Бірінші том. Повестер. - Алматы: Жазушы, 1994.-496 бет.
- Екі томдық таңдамалы шығармалар. Екінші том. Әңгімелер. - Алматы: Жазушы, 1994.-475 бет.
- «Жалғызымның аяғын-жерге,арқасын-елге тіредім»: Оралхан Бөкей-60 жас. //Түркістан.-2003.-16 қазан
- Кербұғы. Әңгімелер мен повесть.- Алматы: Атамұра.2003.-204 бет.
- Қайдасың қасқа құлыным: Повесть, әңгімелер-Астана: Елорда, 1999-328 бет
- Кербұғы... әңгіме // Қазақ әдебиеті.-2000.-12 мамыр
- Өнерге өлерден-ақ ғашық едім. Очеректер,көсемсөздер, эсселер.Алматы.-Санат 1995.-304 бет
- Өз отынды өшірме: Роман-Алматы: Жазушы,1981-384 бет.

Өмірі мен шығармашылығы жайындағы әдебиеттер

- Ахметова Е. Оралхан Бөкей шығармаларында көтерілген әлеуметтік тақырыптарды таныту //Қазақ тілі мен әдебиеті.-2008.-2.-б.137-139
- Алтайдың кебұғысы: Оралхан Бөкеев // Түркістан-2003.-15 мамыр
- Аймұханбетова Ж. Түс көрудің мифологиялық астарлары: Оралхан Бөкей шығармалары негізінде // Абай.-2002.-2.-б.59-63
- Аймағамбетұлы Р. Әлихан Бөкейхановтың әлеуметтік-саяси көзқарастары / Аймағамбетұлы Р. // Қазақ тарихы ғылыми-әдістемелік журнал. - 2018. - №8.-б.40-41.
- Аққалиева А. О.Бөкей шығармаларындағы табиғат,адам,қоғам / Аққалиева А. // Қазақ тілі мен әдебиеті. - 2023. - №1.б.33-35.
- Әшімханұлы Д. Сағыныштан жаралған жан еді: Оралхан Бөкей-60 жас //Қазақ әдебиеті.-2008.-1 тамыз
- Балтілеуова Г. Оралхан Бөкейдің романдары туралы //Хабаршы. Филология сериясы.-2006-2.-б.95-97
- Жұматайқызы Л. Оралмайтын Оралхан: жазушы туралы естелік //Қазақ әдебиеті.-2007.-5 қазан
- Жәкешбаева Р. Менің Оралханым: ақын,жазушы туралы естелік //Дала мен Қала.-2008.-4 сәуір
- Жұмабай Н. Оралхан драматургиясының даралығы / Жұмабай Н. // Егемен Қазақстан. - 2022. - 29 қыркүйек.
- Исабеков Д. Өмір деген ертегі: Оралхан Бөкейдің шығармашылығы. //Егемен Қазақстан.-2003.-4 қазан
- Құралқанова Б. «Қар қызы» неге қызықтыра береді?: О.Бөкеевтің повесі //Ақиқат.-2007.-5-6.-б.77-80
- Кәрібай М Мұзтаудың мұзбалағы: Оралхан Бөкей туралы // Түркістан.-2006.-5 қазан
- Мейцербек К. Оралхан Бөкей шығармаларының басты мотивтік ерекшеліктері / Мейцербек К. // Қазақ тілі мен әдебиеті. - 2023. - №3.-б.53-64.
- Нұрсұлтанқызы Ж. Бейвербалды амалдардың Оралхан Бөкей шығармаларындағы көрініс //Қазақ тілі мен әдебиеті.-2005.-10.-б.92-95
- Сембаев А О. Бөкеев шығармаларындағы эмоционалды-экспрессивті лексика: әдебиет //Қазақ тілі мектепте колледжде және ЖОО-да оқыту.-2007.-2.-б.27-29
- Турганбаева А. Әлихан Бөкейханның ағартушылық идеясындағы ұлттық сана / Турганбаева А. // Қазақстан тарихы: әдістемелік журнал. - 2021. - №11.-б.29-34.
- Шарабасов С. О.Бөкеев әңгімелері құрылымындағы фольклорлық сарындар // Ізденіс.-2000.-4-5.-б.22-26
- Шонанұлы Т. Қазақ жері мәесесінің тарихы / Шонанұлы Т. // Мәдениет. - 2020. - №2,3-б.14-19 12-13.
- Ілиясова К. Әлихан мұрасы-ұлт қазынасы / Ілиясова К. // Түркістан. - 2021. - 14 қазан.

*Құрастырған: Қазіқанова А.К.
Ақпараттық-библиографиялық
процестерді цифрландыру бөлімі*